

אברהם דיקמן - ניסן תשפ"א

פירוש על הפיוטים

'ויהי בחצי הלילה' ו'ואמרתם זבח פסח' מאחד מן הראשונים

בסופה של ההגדה של פסח, אנו מוצאים מספר פיוטים שנתווספו במהלך הדורות אל ההלל והנרצה. עדות ראשונית לאמירת הפיוטים 'ויהי בחצי הלילה' ו'ואמרתם זבח פסח', אנו מוצאים במחזור ויטרי, בספר הרקח (סי' רפג) ובספר התדיר.

פיוט 'ויהי בחצי הלילה' חיברו רבי ינאי, כחלק מקורבה שהיתה נאמרת בשבת שקראו בה את סדר 'ויהי בחצי הלילה' - כפי המנהג הקדום בארץ ישראל לסיים את התורה אחת לשלש שנים.

פיוט 'ואמרתם זבח פסח' הוא החלק השישי מקורבה ליום ב' של פסח 'אסירים אשר בכושר שעשעת' לרבי אלעזר הקליר.

ההגדה העתיקה ביותר בה מצאתי לראשונה את הופעת פיוטים, היא הגדה שהועתקה בשנת ה' אלפים פ"ט (ספריית ביהמ"ל 4454 Ms.).

רבותינו הראשונים בפירושם להגדה של פסח, לא ביארו כלל את הפיוטים, וכפי הנראה, רובם עדיין לא החזיקו במנהג לאומרם בסוף הסדר של פסח. למעט, ביאור שפרסם הרב גד חסידה - ליקוטים צרפתיים אשכנזיים בפירוש ההגדה (לפסח טו; תשנ"ב ד-ג).

ביאור נוסף לפיוטים, נכתב על ידי רבנו אפרים מבונא, כביאור לפיוטי שבת הגדול וחג הפסח. הביאור נדפס בהגדת 'תורת חיים' - מוסד הרב קוק (נע"פ כתי' המצובר 152). כמו כן ביאור זה נמצא בכמה שינויים בסידור לכל השנה, בספריית אוניברסיטת פרנקפורט דמיין (Ms. hebr. oct. 227) [ציון ס"פ].

ישנם הגדות שהופיע בהם ביאור על שם האברבנאל, אמנם, מקורו בהגדת 'צלי אש' - קיצור פירוש האברבנאל לר' אריה די מודינא. והוסיף המחבר מעצמו למען לא ישארו הפיוטים ללא ביאור. לאחר מכן נשתקע הדבר ונדפס הביאור על שם האברבנאל.

במאמר זה נציג ביאור על הפיוטים הללו, הנמצא בסדר מנהג אשכנז (LON BL Add. 27556 מס' סטע F 6091, MSS-D 7179). בסדר זה מופיע ביאור בשולי הגליונות, כגון: ביאורי תפילה לרוקח, ביאור ההגדה למפרש קדמון שאינו ידוע, ביאור ההלל הוא פירוש הדר"ק לתהילים, ביאור על 'נשמת' מהראב"ן ומיד לאחריו ביאור על הפיוטים ללא ציון שם המחבר. סביר להניח כי פירוש זה יצא מיד רבותינו הראשונים, כשאר הביאורים שהועתקו בסידור זה. גם נוסח הפייט הובא, מפני כמה שינויי נוסח שאינם כנוסחאות הנפוצות כיום.

על אף שהביאור על פיוט 'ויהי בחצי הלילה' נדפס מכבר ע"י הרב זכריה הולצר (קובץ בית מרחץ וישראל קל, שנה כב ד תשס"ז, עמ' ה-יב), לא נמנעתי מלהגיה ולפרשו בשנית, ותשואות חן לו על

הסכמתו להעזר בעבודתו.

המעתיק הרבה לקצר את התיבות, והבאתים במלואם למען ירוץ הקורא, כמו כן הגהתי ותקנתי הנוסח במקומות המוכרחים, תוך ציון הדבר כמקובל.

ויהי בחצי הלילה¹

אז רוב נסים הפלאותה בלילה, בראש אשמורות זה הלילה, גר צדק נצחתו
בנחלק לו לילה, ויהי בחצי הלילה.

אז רוב ניסים שעשית לישראל עשית בלילה².

בראש אשמורות³ הוא הלילה הזה כדכתיב (שמות יב מז) 'הוא הלילה הזה ליי שמורים'.

גר צדק זה היה אברהם שהיה תחילה לגרים⁴. נצחתו - נצחנונו שנצח⁵ ט' מל(א)כים⁶.
ונחלק לו הלילה דכתיב (בראשית יד טו) 'ויחלק עליהם (ה)לילה'⁷, ואמרו רבותינו (תנחומא ורשא) כך כך ט'

מקורות והערות

¹ הפייט אינו פותח ב'ובכן ויהי בחצי הלילה', ואינו מסיים ב'ויהי בחצי הלילה', בשונה מנוסחת רוב ההגדות הנדפסות כיום. וראה במהרי"ל (פדרי הסגדה אות מו) שכתב בשם המהר"י סגל, לומר בתחילה ולא בסוף, וכן הביא ביוסף אומץ (ח"א סי' תשל"א) ובמטה משה (סי' תרנ"ט).

² אף שכפי שהוער בהערה הקודמת לא פתח הפייט ב'ובכן ויהי בחצי הלילה', מ"מ היה נראה ש'אז רוב נסים' מוסב על ליל הפסח, וכפי האמור בפסקה הבאה 'בראש אשמורות זה הלילה'. אמנם רבנו לא ביאר כן אלא כאמור במדרש (במ"ר פ"ב כ יב): זה שאמר הכתוב 'ליל שמורים הוא לה' הוא הלילה הזה', כל הנסים שנעשו לישראל ופרע להם מן הרשעים בלילה היה, וביארו פרשני המדרש משום שמידת הדין שולטת בלילה. ופירוש לפירושו הוא: שכשם שאז עשית ניסים לישראל בלילה, כן עשית לנו פעמים הרבה.

עוד יש להעיר, שיש שביארו ככוונת הפייט שכל הניסים שהוא מונה היו בליל זה [ואף לדבריהם אין יכולים לבאר את כל המאורעות]. אמנם רבנו אינו סובר כן, אלא מבאר שהכוונה לניסים שנעשו בלילה. וראה להלן ש'שנאה נטר אגג' היה ב"ג ניסן, ונפילת חומות יריחו היו בשביעי של פסח, רק בכמה מהניסים כתב בפירוש שאירעו בליל הפסח.

נראה שדברי הפייט מיוסדים על דברי המדרש שהובא לעיל, והולך ומונה שם ניסים שנעשו בלילה: 'ויבוא אלהים אל בלעם לילה', 'ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה', 'ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה', 'ויהי בחצי הלילה' וכתב 'ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה' ו'יחלק עליהם לילה' וכן כולם.

³ כן הוא גם נוסח הפייט, ונראה שהוא סובר כמ"ד ארבעה משמרות הלילה (בכפות ג), נמצא שחצות הוא ראש לשתי אשמורות.

⁴ ראה בוהרר (ויקרא יד) ובשערי צדק לר"י גייקטליא (השער הראשון) בטעם שנקרא הגר לאחר מילתו - גר צדק.

⁵ ורבנו אפרים כתב, ש'נל לגרוס 'הנצחתו', אבל 'נצחתו' פירושו נצחת אותו בעצמו.

⁶ כן הוא בתנחומא (ורשא, כך כך ט) שנפלו ביד אברהם תשעה מלכים, ורבנו אפרים מבווא (ס"ט) כתב, ה' מלכים.

⁷ ראה בפרקי דרבי אליעזר (פכ"ז): שמואל הקטן אומר, שם נחלק לו הלילה, היא הלילה שהיתה מקדם, היא הלילה שהכה בו בכורי מצרים, היא הלילה שהכה בו אברהם את המלכים.

דִּנְתָּה מֶלֶךְ גֵּרָר בַּחֲלוֹם הַלֵּילָה, הַפְּחַדְתָּ אֶרְמִי בְּאֶמֶשׁ לַיְלָה, וְיִשְׂרָאֵל יִשָּׁר וְאִי־נָ[שָׂר] לֹאֵל וְיֻכַּל לוֹ לַיְלָה, וַיְהִי בַּחֲצִי הַלֵּילָה.

הלילה נחלק מאלי⁸.

דנתה מלך גרר בדין גמור⁹. אבימלך מלך גרר, כשלקח שרה ואמר לו (בראשית כ ג) 'הנך מת על האשה [וגר]' והיא בעולת בעל'. וזה היה בחלום הלילה דכתיב (ספ) 'ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה'¹⁰.

הפחדת ארמי - לבן, ואמרת לו (בראשית לח כט) 'השמר לך מדבר עם יעקב מטוב (ו) עד רע'¹¹. וישראל ישר¹² לאל דכתיב (הספ) 'וישר אל מלאך ויוכל' זה יעקב שנעשה [שר¹³] למלאך דכתיב (בראשית לב כז) 'שלחני כי עלה השחר', נמצא שהיה בידו לשלחו. ואמרנין (חולין נב.) מי בכה למי¹⁴, כשאמר שלחני (שמא¹⁵) [שמע מינה] מלאך בכה ליעקב. וזה היה בליל פסח¹⁶.

מקורות והערות

⁸ וזה לשון התנחומא (ספ): רבותינו אמרו הלילה נחלק מאלי, רבי בנימין [אמר] אמר הקב"ה שהיה יודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה הוא חלקו, אמר לו הקב"ה לאברהם אתה עשית הרג בשונאי מחצי הלילה עד הבקר, חייך אני אעשה הרג בשונאי בניך מחצי לילה עד הבוקר וכו'.

נראה שכוונת רבנו שיש לפרש המקרא כמדרשו שנס נעשה לו, וראה רש"י (בראשית יז טו) שביאר תחילה לפי פשוטו, סרס המקרא, ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן.

וראה במדרש (ב"ר פ"ג נג ג) גירסה אחרת, רבי בנימין בר יפת משם ר' יונתן הלילה נחלק מאיליו, ורבנן אמרי יוצרו חלקו וכו'. עוד שם: אמר רבי תנחומא אית דמפקין לישנא אחרינא אמר הקדוש ברוך הוא אביהם יצא בחצי הלילה אף אני אצא עם בניו בחצי הלילה, וראה בפרשני המדרש שביארו את ג' הדעות.

⁹ נראה בכוונת רבנו כמבואר בגמרא במכות (ט), שאבימלך טען: 'הגוי גם צדיק תהרגו' - אנוס אני, והשיבוהו: 'ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא' - מזיד אתה, עיי"ש.

¹⁰ וראה בתרגום (אסתר ו ח): ביה בלילא ההוא נדת שינתא דמלכא וכו', ביה בלילא אדברת שרה לביתה דאבימלך, ביה בלילא אתקטלו כל בכורי דמצראי.

¹¹ מדכתב רבנו בסמוך ש'ישר ישראל לאל' ארע בליל פסח, אם כן מעשה לבן שארע קודם לכן אינו יכול להיות בפסח, משום שהיה בדרך רק ששה חודשים. אמנם בהגדת מרבה לספר לרבי ידידיה טיאה ווייל כתב, שהיה זה בליל יו"ט ראשון ומאבק המלאך ביו"ט שני.

¹² כתב רבנו אפרים, שלפי הפסוק בהושע נכון לגרוס 'וישר', אבל לפסוק (בראשית לב כט) 'כי שרית' יש לגרוס 'שר'. והביא עוד שיש ספרים שנקוד ישר לשון ישרות.

¹³ ראה בהערה בסמוך לשון הגמרא.

¹⁴ הוא המשכו של הפסוק 'וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו' וגו'.

¹⁵ נראה שנפלה טעות קולמוס, וצ"ל ש"מ כמו שנוסף בפנים. וזה לשון הגמרא בחולין (ספ): 'וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו' איני יודע מי נעשה שר למי, כשהוא אומר: 'כי שרית עם אלהים' הוי אומר: יעקב נעשה שר למלאך. 'בכה ויתחנן לו' איני יודע מי בכה למי, כשהוא אומר: 'ויאמר שלחני' הוי אומר: מלאך בכה ליעקב.

¹⁶ במערכת ליל שימורים (ראה מחזור ויטרי ס"י תמו) מובא: 'ויאבק איש עמו בחג פסח'.

זרע בכורי פתרוס מחצת בחצי הלילה, חלם לא מצאו בקומם בלילה, טיסת נגיד חרוסת סלית בכוכבי לילה, ויהי בחצי הלילה.
יעץ מחרף לנפף אווי הובשת פגריו בלילה, פרע בל ומצבו באישון לילה,

זרע בכורי פתרוס - מצרים. והאי דנקט זרע, דאמרינן במדרש רבה (בבא פ"ח ה) אפילו הזרע של בכור, הראוי להיות נוצר ממנו הבכור, היתה מפלת¹⁷. פתרוס - קורא למצרים פתרוסים דכתיב (בבלאשית י ג-ד) '[ו]מצרים ילד את לודים ואת ענמים [וגו'] ואת פתרוסים'. מחצת פירוש הרגת בחצי הלילה של פסח¹⁸. מחצת לשון מכה¹⁹.

את חילם לא מצאו - כחם לא מצאו בקומם בלילה, דכתיב (שמות יב נג) 'כי אמרו כולנו מתים'. טיסת נגיד חרוסת - פירוש, שר של - נגיד חרוסת הגוים זהו סיסרא, [טישת²⁰ - לשון פריחה כמו (איוב ט טו) 'כנשר יטוש'²¹], סילת - רמסת כמו 'סלו המסילה', דכתיב (שפטים ה כ) 'הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא'²².

יעץ מחרף - סנחריב לחרף אלהים ח²³, [וכתיב (שם יט ו) אשר (חר)[גד]פו נערי מלך אשור אותי'.²⁴] לנפף ידו פירוש להרים ידו²⁵, דכתיב (ישעיהו י נב) 'ינופף ידו (על) הר בת ציון'. איורי זה בית המקדש, דכתיב (תהלים קלב ג) 'כי בחר יי בציון איוה למושב לו'. הובשת - החפרת פגריו ומתיו בליל פסח, דכתיב (מלכים ב' יט לז) 'ויהי בלילה [ההוא] ויצא מלאך יי וי[ן](כה) במחנה אשור', כלישנא דקרא מתחילה ויהי בלילה²⁶.

מקורות והערות

¹⁷ וז"ל המדרש: 'ועבר ה' לנגוף את מצרים' ומהו שאמר לנגוף, מלמד שאף המעוברות שהיו ראויות לילד הפילו ומתו האימהות וכו', ואין לנגוף אלא עוברות, שנאמר: 'ונגפו אשה הרה'.

¹⁸ ראה רש"י (תהלים קי ו): 'מחץ ראש על ארץ רבה' זו היא דוגמת נבואת חבקוק (ב ג) 'מחצת ראש מבית רשע' ראש פרעה שהיה ראש ושר על ארץ גדולה וכו'.

¹⁹ ראה רש"י (במדבר כד ח) עה"פ 'וחציו ימחץ'.

²⁰ קטע זה הובא בתוך המשפט הסמוך, והצבתיו על מקומו.

²¹ בליקוטים אשכנזיים ביאר: טיסת זו עפית שמהר כצבי.

²² נראה מדברי המדרש (ספרי דלענין על אסתר, פנים אחרים נוסח ב פ"ח ו) שהיה זה בליל פסח: א"ר חלבו בד' מקומות נאמר 'בלילה ההוא' וארבעתן היו בלילי פסחים וכו', ד"א 'בלילה ההוא' הוא הלילה שנעשה מלחמה על סיסרא שנאמר 'הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא'.

²³ לשון הפסוק (מלכים ב' יט טז): 'הטה יי אונך ושמע פקח יי עיניך וראה ושמע את דברי סנחריב אשר שלחו לחרף אלהים ח'.

²⁴ נכתב בסוף הקטע, אולם נראה שכאן מקומו.

²⁵ בליקוטים אשכנזיים וברכנו אפרים (ס"ט) הוסיפו: להלחם עליה.

²⁶ ראה במדרש (ספרי דלענין על אסתר פנים אחרים נוסח ב פ"ח ו): 'ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור' וגו', ואותו לילה ליל פסח היה שעלה סנחריב, והיה רבשקה שם הלך והציע על פתח החומה של ירושלים ושמע

לְאִישׁ חֲמוּדוֹת נִגְלָה רַז חֲזוֹת לַיְלָה, וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה.
מִשְׁתַּכֵּר בְּכָלִי קִדְשׁ נִהְרַג בּוֹ בַּלַּיְלָה, נוֹשָׁע מִבּוֹר אַרְיוֹת פּוֹתֵר בַּעֲתוֹתַי לַיְלָה,
וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה.

כרע כל ומצבו - כרע כל כלומר מפלת בבל כדכתיב (ישעיהו מו ח) 'כרע כל קרס נבו', וכתב (יבמות נא מד) 'ופקדתי על כל [ב]בבל'. **כרע -** למות, והיא יראתה של בבל ושל נבוכדנצר.

לאיש חמודות נגלה רז הוא דניאל, שנאמר (דניאל ט כג) 'כי חמודות אתה', **חמודות** פירושו (מ)[ט]הור כמו (בכאשית כז טו) 'בגדי עשו החמודות' תרגומו (סס) 'דכיתא' ²⁷. כמו לדניאל **נגלה לו סוד**, רז לשון סוד ומפלת ²⁸, כדכתיב (דניאל ב יד, ט) 'באדין לדניאל' 'רזא דנא גלי' וגו', והוא החלום שהגיד מפלתו, כדכתיב (סס 7 טז) 'מרי ח(י)למא לשנאן ופישריה לערך'.

משתכר בכלי קדש - 'בלטשצר אמר בטעם חמרא להיתאי למניא דהגלה נבוכדנצר שתה בהון חמרא שיגלתייה ולחנתייה' ²⁹. **ונהרג בו בלילה** דכתיב (דניאל ה ט) 'ביה בלילה קטיל בלטשצר מלכא כשדא[ה](י)'.
נושע מבור אריות - דניאל שהושלך לבור אריות היא גובא דאריותא, **נושע** בליל פסח ³⁰, כדכתיב (דניאל ו כג) 'אלהי שלח מלאכ[ה](ני) וסגר פום אריותא ולא חבלוני(אכלוני)'.
שנאה נטר אנגי זה אמן בן אגג ³¹, **וכתב ספרים** להשמיד ולאבד בשלשה עשר, ושילוח אגרות היה ב"ג ניסן.

מקורות והערות

אותן קוראין הלל, ואמר לסנתריב לך וחזור לאחוריך, למה אלוהיה של אומה זו עסוק הוא להיות עושה להם נסים בלילה הזאת, והיה מבזה על ירושלים, כשראה אותה אמר בשביל העיר הזאת הקטנה הייתי מייגע כל הצבא הזה, היה מבזה עליה, שנאמר 'נופף ידו הר בת ציון', ואמר לחיילותיו לינו הלילה, ובשחרית אנו נוטלין אותה אבן אבן והולכין, כנף משלי ממלאה כל ארץ ישראל, שנאמר 'והיה מוטות כנפיו מלא רוחב ארצך עמנו אל', ושלשה עשר מסעות הלך בו ביום לבא לירושלים, שכן הוא אומר 'בא אל עית עבר במגרון' וגו', 'עוד היום בנוב לעמוד', אמר לחיילותיו מחר נשכים ונוטלין אותה אבן אבן, א"ל הקדוש ברוך הוא אין מבקשים ישנים אלא עוררין וכו', מה עשה הקדוש ברוך הוא, 'ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור' וגו', ואותו הלילה ליל הפסח היה.

²⁷ וכן פירש רש"י (דניאל י יא): 'איש חמודות - איש טהור'.

²⁸ נראה שרבונו מפרש ש'רד' הוא אף לשון רזון, ורזון הוא המות, ראה רד"ק (ישעיהו י טז).

²⁹ לפנינו (דניאל ה ט) 'בלטשצר אמר בטעם חמרא להיתאי למאני דהקא וכספא די הנפך נבוכדנצר אבויה מן היכלא די בירושלם וישתון בהון מלקא ורברבנוהי שגלתה וילחנתה'.

³⁰ ראה במדרש (ש"ר פ"ח יב): מה ראה לומר לשמועים, שבו עשה גדולה לצדיקים כשם שעשה לישראל במצרים וכו', ובו הציל לדניאל מגוב אריות.

³¹ רבנו אפרים הביא פירוש נוסף, שהכוונה לשמשי הסופר בן המן שכתב שטנה על ירושלים (עזרא ד ח), ובלקוטים אשכנזיים כתב באופן אחר, שמשי כשהיה מוחזק זכות מרדכי מספר הזכרונות.

עֲוֹרֶרְתָּ נִצְחָךְ עָלָיו בְּנֶגֶד שְׁנַת לַיְלָה, פֹּרֶה תִּדְרֹךְ לְשׁוֹמֵר מֶה מְלִילָה, צָרַח
בְּשׁוֹמֵר וְשָׁח אֶתָּא בְּקֶר וְגַם לַיְלָה, וְיֵהִי בְּחֻצֵי הַלַּיְלָה.

עוררת נצחך עליו נצחונך וגבורתך על המן, משעה שנדרה שנת המלך, כדכתיב במגילה
(אסתר 12) 'ויתלו את המן'³².

כן תדרוך פורה לעתיד באדום, דכתיב (ישעיהו כ"א י"א) 'משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה
מלילה'. **פורה** לשון נוגף³³, **תדרך** על שרה של אדום - דומה שמו³⁴. והשומר³⁵ **שומר**
הלילה הוא הגלות שדומה ללילה. אומר³⁶: 'מה מליל' - מה שנעשה בגלות יש (יש) לו
עדיין סוף.

והוא משיב: '**אתא בקר**' לצדיקים '**וגם לילה**' לרשעים³⁷ וכו' 'אם תבעיון' - אם תבקשו
לעשות תשובה תהיו נגאלים, זהו שיסד **צרח** לשון צעק³⁸ כשומר ושח דבר **אתא בקר וגם**
לילה³⁹.

מקורות והערות

³² ראה בתרגום (אסתר ו א): ביה בלילא ההוא נדת שינתא דמלכא, ביה בלילא ההוא נפק פורקנא ליהודאי
וכו', ביה בלילא אתקטלו כל בכורי דמצראי.

וראה במדרש (ספרי לזכרון על אסתר, פנים אחרים ט"ח ב פר' ו) שהיה זה בליל פסח: א"ר חלבו בד' מקומות נאמר 'בלילה
ההוא' וארבעתן היו בלילי פסחים וכו', 'בלילה ההוא נדרה שנת המלך'.

³³ ראה ברד"ק (שם ש"ד) שהגת נקרא פורה 'פורה דרכתי' לחשף חמישים פורה, לפי שדורכים ורוצצים הזיתים
והענבים. ורבנו אפרים מבווא ובליקוטס אשכנזיים כתבו מלשון פארות ענבים, כמו שדורכים אותם בגת.

³⁴ ראה באלשיך (שם): 'יראה מחכמי האמת כי דומה זה הוא אשר נמסרים אליו כל הנשמות של מתים (זוהר ח"ב
י"ג), וגם אנו נאמר על פי דרכם והוא, כי ידענו כי שעיר הוא מקום מיוחד לשרו של עשו, הוא סמאל הוא
מלאך המות (ע"פ תנחומא ויטלח ח).

³⁵ רבנו אפרים (שם) ביאר, ששומר היא אדום, ששומרת לעשות לנו כל מה שהיא יכולה.

³⁶ המשך הכתוב (ס"א י"א-י"ב): 'משא דומה אלי קרא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל. אומר שומר אתה
בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שבו אתיו'

³⁷ רבנו אפרים ביאר (שם), שזה מפלתן של אדום עש"ה (עובדיה א ד) 'אם גנבים באו לך אם שודדי לילה'.

³⁸ נראה כוונת רבנו, ש'צרח' מוסב על עשיית תשובה, וראה במדרש (ש"ר פכ"א ה) שצעקה היא רומזת אל
התשובה: א"ר ברכיה, יפה היתה הקרבת פרעה לישראל ממאה צומות ותפלות, למה, שכיון שרדפו
אחריהם וראו אותן נתייראו מאד ותלו עיניהם למרום ועשו תשובה והתפללו, שנאמר 'ויצעקו בני ישראל
אל ה'.

³⁹ נראה שדברי רבנו מיוסדים על הירושלמי (תענית פ"א ה"א): תני ר' שמעון בן יוחי בכל מקום שגלו ישראל גלת
השכינה וכו', גלו לרומי וגלת השכינה עמה, מה טעמא 'אלי קורא משעיר שומר מה מלילה' אמרו ישראל
לישעיה: רבינו ישעיה מה יוצא לנו מתוך הלילה הזה, אמר להן המתינו לי עד שנשאל. כיון ששאל חזר
אצלן, אמרו לו: 'שומר מה מליל' מה מליל שומר העולמים. אמר להן: 'אמר שומר אתא בקר וגם לילה'.
אמרו לו: 'וגם לילה', אמר להן: לא כשאתם סבורים, אלא בוקר לצדיקים ולילה לרשעים, בוקר לישראל

קָרַב יוֹם אֲשֶׁר הוּא לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה, רַם הוֹדִיעַ בִּי לָךְ הַיּוֹם וְאַף לָךְ הַלַּיְלָה,
שׁוֹמְרִים הִפְקֵד לְעִירְךָ בְּלַיְלָה וְכָל הַלַּיְלָה, תֵּאִיר פָּאוֹר יוֹם חֲשֶׁבֶת לַיְלָה.

קרב אשר יום הוא לא יום ולא לילה זה שאמר הכתוב (זכריה יד ז) 'והיה יום אחד [הוא] יודע ליי לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור', ופירוש לא יום לצדיקים ולא לילה לרשעים, אבל לעת ערב יקרב ערב האומות, יבא בו קרן וגאולתן של ישראל⁴⁰.

רם - הקדוש ברוך הוא גאלינו, והודע⁴¹ לכל כי לך יום ואף לילה, וזהו שאמר הכתוב (תהילים עד טו) 'לך יום אף לך לילה', ואמרינן, כשאתה עושה ניסים לנו ביום אנו אומרים לך שירה כלילה, דכתיב (ישעיהו ל כט) 'השיר יהיה לכם (ב) [ב]ליל התקדש חג' וגו'⁴².

שומרים הפקד לעירך כדכתיב (ישעיהו סב ו) 'על חומתיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו' וגו', ומה אומרים⁴³: (תהילים קב ז) 'אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד'.

תאיר לנו חשכת היום שהוא כלילה, שתביא לנו הגאולה ותאיר החשיכה, כי הגלות דומה לחשיכה וגאולה דומה לאורה⁴⁴.

לע"י⁴⁵.

מקורות והערות

ולילה לעכו"ם. אמרין ליה: אימת, אמר לון: אימת דאתון בעיי הוא בעי 'אם תבעיון בעיר'. אמרו לו: מי מעכב, אמר להן: תשובה 'שובו אתיו'.

⁴⁰ רבנו אפרים (ס"ט) ביאר, שהוא זמן שלא יהיה גלות ולא גאולה, וסבורים שעדיין הוא 'לעת ערב' - גלות, ואז יהיה אור לגאולה.

⁴¹ רבנו גרס 'הודע' ולא 'הודיע', וכן כתבו רבנו אפרים ובליקוטים אשכנזיים: 'רם הודע' ולא 'הודיע' כי הוא לשון עתיד.

⁴² לכאורה דברי רבנו צריכים ביאור, שהרי אנו עוסקים כאן בניסים שארעו בלילה, ונראה שצריך להגיה ע"פ דברי המדרש (ב"ר פ"ג ז): 'לך יום אף לך לילה' וכו' בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום אנו אומרים לפניך שירה ביום, ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה אנו אומרים לפניך שירה בלילה, עשית לנו נסים ביום ואמרנו לפניך שירה ביום 'ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום' וגו', עשית לנו נסים בלילה ואמרנו לפניך שירה בלילה 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' וכו'.

⁴³ מוסב על סוף הפסוק 'לא יחשו המזכירים את ה' אל דמי לכם'. ראה ילקוט שמעוני (ישעיהו רנז תתק).

⁴⁴ ראה במדרש (ש"ר פ"ח יב): מה ראה לומר שמורים, שבו עשה גדולה לצדיקים כשם שעשה לישראל במצרים וכו', ובו משיח ואלהיו מתגדלין.

⁴⁵ לזכר עולם יהיה צדיק. ראה קודיקלוגיה עברית, מלאכי בית אריה; תשפ"א גירסה 13 הערה 63.

ואמרתם זבח פסח

אומץ גבורתך הפלאה בפסח, בראש כל מועדות נשאת פסח, גלית לאזרחי חצות ליל פסח, ואמרתם זבח פסח.

דלתיו דפקת כחם היום בפסח, הסעיד נוצצים עוגות מצות בפסח, ואל הבקר רץ זכר לשור ערף פסח, ואמרתם זבח פסח.

זועמו סדומים ולוהטו באש בפסח, חולץ לוט מהם ומצות אפה בקץ פסח, טאטאת אדמת מוץ ונוף בעברך בפסח, ואמרתם זבח פסח.

יה ראש כל און מחצת בליל שמור פסח, כביר על בן בכור פסחת בדם פסח, לבלתי תת משחית לבא בפתחי בפסח, ואמרתם זבח פסח.

מסוגרת סוגרה בעתותי פסח, נשמדה מדין בצליל שעורי עומר פסח,

אומץ גבורתך. הסעיד נוצצים - המלאכים שהן מניצוצי אש דכתיב (יחזקאל ח ז) 'ונוצצים כעין נחשת קלל', עשה להם אברהם¹ סעודה².

כל און - כל בכור כמו 'ראשית אוני'³, כלומר בכורים שהיו במצרים אפילו ממקום אחר⁴, מחצת⁵.

מסוגרת סוגרה זה יריחו, דכתיב (יחזקאל ח ז) 'יריחו סוגרת מסוגרת'. וזה היה בפסח, דכתיב (סו כ טו) 'ותפל החומה' 'ביום השביעי' - שביעי של פסח היה⁶.

בצליל שעורים פירוש הכתוב (שופטים ז ג) 'והנה צליל [לחם] שעורים מתהפך במחנה מדין'⁷.

מקורות והערות

¹ והוסיף רבינו אפרים, שנקרא כן עש"ה (תהילים פט א) 'משכיל לאיתן האזרחי'

² ראה רש"י (בראשית יח ז): כעת חיה - כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק.

³ אפשר לפרש כוונתו או לפסוק (בראשית מט ג) 'כוחי וראשית אוני', או לפסוק (תהילים עח נא) 'ראשית אונים באהלי חם'.

⁴ השווה ילקוט שמעוני (בא רמז רח): 'וזה' הכה כל בכור' אפילו ממקומות אחרים.

⁵ ראה פירוש 'מחצת' בפיוט 'ויהי בחצי הלילה' בפסקה 'זרע בכורי פתרוס מחצת'.

⁶ במדרכי (פסחים תרי"א) בחלק מן הגרסאות מובא שבכ"א בניסן נפלה החומה, וראה עוד בשיירי הקרבן (פנהיין פ"ו ה"ג ד"ה ולא עוד). אולם בסדר עולם רבה (לינה, פי"ח) מבואר שיום השביעי היה בכ"ח ניסן, וכן הביא האור זרוע (פי' פט) אף בשם הירושלמי (ולא מלאכי מקומו).

⁷ ראה במדרש (ספרי דלגדנא עב אסתר, מדרש פנים אחרים נוסח ב פרשה ו): א"ר חלבו בד' מקומות נאמר בלילה ההוא, וארבעתן היו בלילי פסחים וכו', 'ויהי בלילה ההוא ויאמר ה' אל גדעון קום רד במחנה', ליל הפסח היה, שכך כתוב 'והנה צליל לחם שעורים', וזה העומר שהוא קרב בפסח.

שׁוֹרְפוֹ מִשְׁמַנִּי פוֹל וְלוֹד בִּיקֹד יְקוֹד פֶּסַח, וְאַמְרָתָם זָבַח פֶּסַח.
 עוֹד הַיּוֹם בְּנֵב לַעֲמוֹד עַד גָּעָה עוֹנֵת פֶּסַח, פֶּס יֵד כְּתָבָה לְקַעֲקַע צוֹל בֶּפֶסַח,
 צִפָּה הַצִּפִּית עֶרוֹךְ הַשְּׁלַחַן בֶּפֶסַח, וְאַמְרָתָם זָבַח פֶּסַח.
 קָהַל בְּנֵסָה הִדְסָה צוֹם לְשִׁלֵּשׁ בֶּפֶסַח, רֹאשׁ מִבֵּית רִשְׁעֵי מַחֲצֵת בָּעֵץ חֲמִשִּׁים
 בֶּפֶסַח, שְׁתֵּי אֵלֶּה רָגַע תָּבִיא לְעוֹצִית בֶּפֶסַח, תָּעוּזוּ יָדָךְ וְתִרְוֹם יְמִינְךָ כְּלִיל
 הַתְּקַדֵּשׁ חֵג פֶּסַח.

משמני פול ולוד - סנחריב וחילו⁸, מצרים⁹ ששטף אותם והביאם בקולרין לפני ירושלים,
 כולם נשרפו¹⁰ בפסח¹¹.

פס יד של מלאך כתבה על הכותל, לקעקע צול - לקעקע בלטשצר מלך בבל שהיא מצולה.
 צפה הצפית פירוש הכתוב, (ישעיהו כ"ה ט) 'צפה הצפית ערוך השלחן קומו [ה]שרים משחו מגן'.
 הצפית היא המנורה, כלומר בעוד שהיו מדליקים המנורה ועורכים השולחן לאכול, אמרו:
 קומו שרים משחו מגן להלחם, שנהרג באותו לילה¹².

שתי אלה רגע - שכול ואלמן¹³, תביא לעוצית למלכות אדום, לעוז - שהיא יושבת בארץ
 ערץ¹⁴.

מקורות והערות

⁸ 'פול' זה סנחריב (סנהרין 75), 'משמני' נראה דהיינו חילו המתלווים והמתווספים אליו.

⁹ היינו 'לוד' על פי הכתוב (בבלטיות י ט): 'ומצרים ילד את לודים'.

¹⁰ ראה במדרש (תנחומא ג): ואף סנחריב שעילה את עצמו וכו' ומה עשה לו, 'ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש',
 מהו תחת כבודו, ששרף אותו מבפנים, והניח בגדיו מבחוץ, שכבודו של אדם כסותו וכו'.

¹¹ ראה בסדר עולם (פכ"ג), שבשנת ארבע עשרה למלך חזקיהו, עלה סנחריב ושטף את מצרים ואת כוש
 ושבה אותם, והוליכם עמו ובא להלחם על ירושלים בפרוס הפסח. אך מדברי רבנו משמע שאף המצרים
 נשרפו שם, אמנם בסדר עולם מבואר, שפטרם חזקיהו וקבלו עליהם עול מלכות שמים. ואולי אפשר לומר
 שמה שכתב 'כולם נשרפו בפסח' מוסב רק על סנחריב וחיילותיו. וכן הוא במדרש (שהר"ר פ"ד ג).
 ראה את לשון המדרש שהובא לעיל בפיט 'ויהי בחצי הלילה', בפסקה 'יעץ מחרף לנופף אווי הובשת
 פגרוי בלילה'.

¹² בלשצאר שנאמר עליו קודם 'לקעקע צול'.

¹³ על פי הכתוב (ישעיהו מז ט): 'שתי אלה רגע יבוא לך שכול ואלמן'.

¹⁴ על פי הכתוב (איכה ז כ"א): 'שישי ושמיחי בת אדום יושבת בארץ עוז גם עליך תעבר כוס תשכרי ותתערי'.